Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.21080319

بنەما تیۆریی و بنچینەییەکانی دانانی سیاسەتی زمان

ئازاد عەزیز سلێمان
زانکۆی سەلاحەددین/کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەتی
یوسف شەریف سەعید
زانکۆی سەلاحەددین/ کۆلێجی زمان

پوختە

ئەم توێژینەوەیە پوختەی هەڵێنجراوی بەشێکە لە تێزی دکتۆرا بە ناونیشانی(سیاسەت و پلانی زمان لە ڕاگەیاندندا(کەناڵە ئاسمانییەکانی هەرێمی کوردستان بە نموونە).

لەم توێژینەوەیەدا، کە بە ناونیشانی(بنەما تیۆریی و بنچینەییەکانی دانانی سیاسەتی زمان)ە، تیشکمان خستۆتە سەر چەمکی سیاسەتی زمان و ئامانج و قۆناغەکانی دانانی سیاسەتی زمان، هەروەها تیۆر و ستراتێژیەتەکانی ئایدیۆلۆژیا جیاوازەکانی سیاسەتی زمان بەپێی سیستەمە سیاسیەکان شیکراونەتەوە، بەتایبەتی لە ڕووی دیاریکردنی پەیوەندی نێوان زمانەکان و کۆمەڵگە و پیادەکردنیان. بێگومان دەست تێوەردانی مرۆڤ لە زمان یاخود لە دۆخەکانی زمان شتێکی نوێ نییە، ئەمەش لەبەرئەوەی خەڵکان هەمیشە هەوڵیانداوە بۆ چاک بەکارهێنانی زمان و ڕەوانی زمان یاساگەلێک دابنێن یاخود دەست تێوەردان لە شێوەی زمان بکەن.

هەوڵمانداوە ئەو بنەما بنچینەیانە بخەینە ڕوو، کە ڕۆڵیان لە دارشتنی سیاسەتێکی زمانی سەرکەوتوو هەیە، کە چەند بنەمایەکی بنچینەیی هەن، کە شیاوی ئەوەن لێکۆڵەر و پسپۆڕانی سیاسەتی زمان گەنگەشەیان بکەن و لێیان تێبگەن جا چ بۆ دانان و بیناکردنی سیاسەتێکی زمانی نوێ بێت یاخود بۆ گەنگەشەکردن و شیکردنەوەی سیاسەتێکی زمانیی کە لە ئارادایە. لە ئەنجامدا ئەم بنەما بنچینەیانە لە چەند خاڵێکدا پوخت دەکەینەوە. لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا لستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و کوردی و ئینگلیزی خراوەتە ڕوو.

Article Info

Received: June , 2021
Accepted : July ,2021
Published :October ,2021

Keywords

سیاسەتی زمان، زمانی ستاندار ، پاراستنی زمان

Corresponding Author

پێشەکی:

بێگومان دەست تێوەردانی مرۆڤ لە زمان یاخود لە دۆخەکانی زمان شتێکی نوێ نییە، ئەمەش لەبەرئەوەی خەڵکان هەمیشە هەوڵیانداوە بۆ چاک بەکارهێنانی زمان و ڕەوانی زمان یاساگەلێک دابنێن یاخود دەست تێوەردان لە شێوەی زمان بکەن، هەروەک چۆن دەسەڵاتی سیاسی هەمیشە پاڵپشتی ئەم زمانە یاخود ئەویتری کردووە، هەروەها دەوڵەت خۆی زمانێکی هەڵبژاردووە یاخود زمانی کەمینەی بەسەر زۆرینە سەپاندووە، بەڵام سیاسەتی زمان لە ڕووی ئەوەی بریتییە لە دیاریکردنی چەند هەڵبژاردنێکی گەورە لە بوارەکانی پەیوەندی نێوان زمانەکان و کۆمەڵگە و پیادەکردنیان، کە لقێکی تازەی زمانەوانییە، کە پەیوەستی چەندین بنەمای بنچینەین، و دەخوازێت لە کاتی دارشتنی یان شرۆڤەکردنی هەر سیاسەتێکی زمانی ڕەچاویان بکەین.

گرنگی بابەتەکە :

لە ژیانی هاوچەرخماندا ئەو بابەتە بۆتە بابەتێکی گرنگی سەردەم بۆ ئەو وڵاتانەی کێشەی زمانیان هەیە، ئینجا کێشەکان زمانی بن یان نازمانی، بەتایبەتی لە ئێستادا هەندێک لە وڵاتان تووشی کێشەی خراپ بەکارهێنانی زمان بونەتەوە، هەروەها گرفتی دیاریکردنی زمانی فەرمییان لە ژینگەی زمانیدا هەیە، کە بەشێکی گرفتەکانیان هۆکارەکەی بۆ نەبوونی سیاسەتێکی زمانیی سەردەمیانە دەگەڕێتەوە.

سنوور و ڕێبازی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە، چوارچێوەیەکی تیۆرییە لەبارەی سیاسەتی زمان، کە لە بواری زمانەوانی کۆمەڵایەتییە، و لە چوارچێوەی زمانەوانی کارەکیدایە.

کێشەی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدەدەین وەڵامی چەند پرسیارێکی سەرەکی بدەینەوە لەوانە: ئایا بیروباوەڕ(ئایدیۆلۆژیا) کاریگەری هەیە لەسەر دارشتنی سیاسەتی زمان؟ ئایا بەهێزی سەرچاوەی دەرکردنی سیاسەتی زمان چ ڕۆڵێکی هەیە لەسەر سیاسەتی زمان؟ ئایا سیاسەتی زمان کارێکی هەرەمەکییە؟ یان کارێکی بە ئاگای قۆناغ بەندە؟ هەروەها وەڵامی ئەوەش دەدەینەوە، کە کۆڵگە گرنگەکانی دانانی سیاسەتی زمان چین؟ هەروەها ئەوەش وەڵام دەدەینەوە، ئەو بنەما بنچینەییانە کامانەن کە پێویستە لە دانانی سیاسەتی زماندا ڕەچاو بکرێن؟

پلانی توێژینەوەکە: توێژینەوەکە لە پێشەکییەک و سێ تەوەر پێکهاتووە، بەم شێوەیە: لە تەوەری یەکەمدا، بەگشتی چەمکی سیاسەتی زمان و سەرهەڵدانی و ئامانجەکانی باسکراوە، دواتریش پەیوەندی ئەم لقەی زانستی زمان بە زمانەوانی کۆمەڵاتیی خراوەتەڕوو.

لە تەوەری دووەمیشدا، باس لە جۆرەکانی سیاسەتی زمان بەپێی ئایدیۆلۆژیا جیاجیاکان، بەپێی جۆری سیستەمی حوکمرانی وڵاتان شیکردنەوەی بۆ کراوە.

لە تەوەری سێیەمیشدا، سیاسەتی زمان و ئاستەکانی دەستوەردان لە زماندا، و پایەی زمان لە یاسا و دەستووری وڵاتان باسکراوە، هەروەها کۆڵەگە گرنگەکانی سیاسەتی زمان وقۆناغەکانی دانان و بوارەکانی سیاسەتی زمانی دیاریکراون.

لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا ئەنجامی توێژینەوەکەوە و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و زمانی کوردی خراوەتە ڕوو.

1-1- سیاسەت و سیاسەتی زمان(چەمك و تیۆر و تێڕوانین)

1-1-1- چەمکی سیاسەت

بۆ زانینی چەمکی سیاسەتی زمان، سەرەتا باسی زاراوەی سیاسەت دەکەین، دواتر بەهۆی تێگەیشتنمان لە چەمکی سیاسەت بە مانا و مەبەست و ئامانجی چەمکی (سیاسەتی زمان) دەگەین، بۆیە لە دوای ئەوەی چەمکی سیاسەت دەخەینە ڕوو، بە وردی تیشک دەخەینە سەر پێناسە و تێڕوانینی زانایان و زمانەوانانی کۆمەڵایەتی لە بارەی سیاسەتی زمان.

سیاسەت، زاراوەیەکی باوی ناو کۆمەڵگەیە، لە ژیانی ڕۆژانەماندا لە زۆر بوار و زانستی جۆراوجۆر بەکاردێت، بە جۆرێک کە زۆربەی بوارەکانی ژیانی مرۆڤایەتی گرتۆتەوە، و کاریگەری لەسەر زۆربەی بوارەکانی ژیان هەیە.(قەیس کاکل تۆفیق، ٢٠٠٧.: ٤٩) سیاسەت چەمکێکە شان بەشانی وشەی دەوڵەت و حکومەت و پارتە سیاسیەکان بەکاردێت، بۆ نموونە سیاسەتی ئەمریکا، سیاسەتی بەریتانیا،...هتد، یان سیاسەتی پارتی، سیاسەتی بزوتنەوەی گۆڕان، سیاسەتی یەکەکە، سیاسەتی یەکێتی، هەروەها ئەم زاراوەیە لەگەڵ زۆربەی بوارەکانی دیکەی زانستیش بەکاردێت، وەک، سیاسەتی زمان، سیاسەتی ئابووری، سیاسەتی ڕاگەیاندن، سیاسەتی تەندروستی، سیاسەتی فێرکردن...،هتد. بەمەش سیاسەت زۆربەی لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە، کە ئامانجیشی باشترکردنی هەر بوارێکی ژیانە، لەڕێگەی پلاندانان و بەدواداچوون و بەخۆداچوونەوە. (تاریق جامباز، ٢٠١٤: ٨٠)

چەمکی سیاسەت بە گشتی هاوشێوەی زۆربەی زانستەکانی دیکە، چەندین پێناسەی جۆراوجۆر بەپێی ڕەهەند و تێڕوانینی جیاواز لەلایەن بیرمەندان و زانایانی ئەم بوارە خراونەتە ڕوو، کە بە گوێرەی کەس و تێڕوانینەکان، پێناسەکانیش گۆڕانیان بەسەردا دێت، واتە وەکوو زۆربەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە، زاراوەی سیاسەتیش، فرە پێناسەیە، هەندێک لەو پێناسانەی کە لەگەڵ ناوەڕۆکی توێژینەوەکەماندا یەکانگیرن، یان ناوەڕۆکەکەیان پەیوەندیدارن بە بابەتی توێژینەوەکەمان، دەخەینەڕوو:

- "ڕێشارد هۆفێربرت" سیاسەت پێناسە دەکات و، دەڵێت: ((کۆمەڵێک بڕیارە کە کۆمەڵە کەسێکی ناسراو دەریدەکەن، بە ئامانجی بەدیهێنانی مەرامێکی گشتی)).
- "جیمس ئەندرسن"، پێیوایە،کە سیاسەت: ((بریتییە لە بەرنامەی کارێکی ئامانجدار کە تاکەکەس یاخود کۆمەڵ جێبەجێی دەکەن، بۆ بەرگرتن لە کێشەیەک یاخود بەرنگاربوونەوەی دۆزێک یان بابەتێک)).
- "ثامر کامل محمد خزرجي" دەڵێت: ((سیاسەت چالاکییەکە، کە ژیانی گشتی ڕێکدەخات و ئاسایشیان بۆ دابین دەکات، لەگەڵ هاوسەنگ ڕاگرتنی پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵ)). (ثامر کامل محمد خزرجي، ٢٠٠٤: ٢٧-٢٨)
- هەروەها"دربال بلال" لە توێژینەوەکەیدا، تێڕوانینی وایە کە: ((سیاسەت بریتییە لە ڕێکخستنی کارەکانی تاك و کۆمەڵگە، لە سەر بنەمای یاسای کار و چاکەکاری)). (دربال بلال، ٢٠١٥: ٢٠٩-٢١٠).

کەواتە، پێناسەکان بەگشتی جەخت لەسەر ئەوە دەکەن، کە سیاسەت جێگە و بایەخێکی گرنگی لە زۆربەی بوارەکانی ژیان هەیە، بەرنامەی کارێکی ئامانجدارە، رێکخستنی ژیانی تاکەکانی مرۆڤ لە کۆمەڵگەدا لە ئەستۆدەگرێت، بە جۆرێک کە لە لایەک دەبێتە هۆی دەستەبەرکردنی ئاسایش و ئارامی بۆ تاکەکانی کۆمەڵگە، بەهۆی دەستەبەرکردنی هاوسەنگی لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگە، لەلایەکی تریش بە هۆی سیستەمێکی چەسپێنراو لەسەر بنەمای بڕیارگەلی یاسایی و دەستووری ئامانجدار و مەبەستدار هەوڵی پاراستنی بەرژەوەندییە باڵاکانی کۆمەڵگە دەدات، بەهۆی ناچارکردنی کۆمەڵگە لە پابەندبوون پێوەی، لە رێگەی ئەو دەسەڵاتەی بە کۆمەڵە یاسایەك کە بارودۆخ بە مەبەستی چاکسازی بۆ ژیانێکی باشتر لە ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو بەسەریدا سەپاندونن.

لەو پێناسانەی پێشوو بۆمان دەردەکەوێت، کە سیاسەت، بریتییە لە هەر هەوڵێکی تاکەکسی، رێکخراوەیی یان دەسەڵاتی باڵای وڵات، کە لە رێگەی کۆمەڵە یاسایەکدا لە چوارچێوەی سنورێکی جوگرافی دیاریکراودا بە مەبەستی چاکسازی ژیانێکی باشتر بۆ تاکەکانی کۆمەڵگە، لە سەرجەم بوارەکانی ژیاندا سەپاندویانن.

زیاتر لەمەش، دوای تێگەیشتنمان لە چەمکی زانستی سیاسەت بە گشتی، کە چووە نێو زۆربەی بوارەکانی ژیان، زمانیش وەک یەکێک لە بوارە هەرە گرنگەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی، کە یەکێکە لە توخمە سەرەکییەکانی ناسنامەی گەل و نەتەوەکان، لە ئەمرۆدا بۆتە جێگەی بایەخی دەسەڵاتدارانی سیاسی لە زۆربەی وڵاتاندا، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە نەتەوە و گەلان، هەمیشە حەزی ئەوەیان هەیە، زمانی ڕەسەنی خۆیان پێگە و پایەی زمانی فەرمی لە دەوڵەتدا پێبدرێت، لە کاتێکدا زۆربەی وڵاتان بەگشتی فرەزمان و فرەزارن، ئەمەش پێویستی بە رێکخستن هەیە، و بۆ رێکخستنی ئەم فرەییەش، زمانیش پێویستی بە (سیاسەت) دەبێت، بۆیە چەمکێکی تازە دێتە پێشەوە بە ناوی (سیاسەتی زمان)، لێرەدا پێویستە بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەدا بگەڕێین، کە چەمکی سیاسەتی زمان خۆی چییە؟ و سیاسەتی زمان چ پەیوەندی بە سیاسەتی گشتی هەیە؟

١-١-٢: سیاسەتی زمان: چەمک و پێناسەی

کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لە نەتەوە و گەلانی جیاواز پێکهاتوون، هەربەک لەو گەل و نەتەوانەش خاوەنی زمان و زار و شێوەزاری جیا جیان، لە هەموو سەردەمێکدا، رێکخستنی ئەم فرەییە لە زار و زماندا، لای دەسەڵاتی سیاسی وڵات و زمانەوانان جێگای بایەخ و گرنگیپێدان بووە، چونکە مرۆڤ بەهۆی زمانەوە پلانی ئێستا و داهاتووی دادەنێت، هەروەها دەمانگەڕێنێتەوە بۆ مێژوو بۆ زانینی چۆنیەتی ژیان و کەلتووری نەوەکانی پێشوو.

سیاسەتی زمان هەوڵێکە بۆ پاراستنی زمان و گەشەپێدانی، هەروەها تاکەکانی کۆمەڵ بۆ دروست بەکارهێنانی زمان ئاراستە دەکات، بەتایبەتی لە ڕووی فراوانکردنی ئەرکی زمان و بەکارهێنانی لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا بەگشتی. سیاسەتی زمان بابەتێکی گشتگیر و فرە ڕەهەندە، بوارەکانی زمانەوانی و شارستانی و ناسنامە و سیاسەت و ئابووری دەگرێتەوە، (عبدالقادر الفاسي، ٢٠١٣: ١٨٥) بایەخ بە رێکخستنی زمان لە چوارچێوەی یاسا و دەستووری وڵات و هەرێمەکان دەدات، بەشێوەیەک پلان بۆ زمانێکی دیاریکراو لە کۆمەڵێ فرەزمانی دادەڕێژێت، بە جۆرێک ئەو زمانە هەڵبژێردراوە بەهێزی یاسا بە زمانی فەرمی وڵات دەستنیشاندەکات. (احمد عزوز و محمد خاین، ٢٠١٤: ٦٣) بەمەش یاسای زمان دەبێت بەقەوارەیەک کە سیاسەتی زمانی تێدا دەپارێزرێت. ئەو زمانە فەرمییە کە دەستنیشان دەکرێت، وێنە و ناسنامەیەکی یاسایی بە وڵاتەکە، یان هەرێمەکە دەبەخشێت، ئەم زمانە لە کۆمەڵگەی تاکزمانیدا زمانی نەتەوەییە، لە کۆمەڵگەی جووتزمانی و فرەزمانیدا زمانێکی نیشتمانییە، لە پەرلەمان و دادگا و خوێندن و ڕاگەیاندندا بەکاردێت، و لە زۆر ڕووەوە لەگەڵ زمانی ستاندارد یەکدەگرێتەوە. (سەلام ناوخۆش، ٢٠١٠: ٢٤- ٢٥) چونکە هەر بەهۆی سیاسەتی زمانەوە کار لەسەر هەڵاوێرکردنی زارێک یان زمانێک وەکو زمانێکی ستاندارد/ فەرمی دەکرێت، هەروەها کاریش لەسەر جێبەجێکردن و بەجێهێنانەکانی ئەو زمانە دەکرێت. (محەمەد مەحوی و شاخەوان جلال، ٢٠١٤: ٢)

سیاسەتی زمان وەک وەڵامدەرەوەیەک بۆ کێشەی وڵاتان، کە دێتە بەردەم گەشەی زمان هاتە ئاراوە، بە تایبەتی دوای ئەوەی سەربەخۆیان بۆ دەگەڕێتەوە، و لە ژێر چینگی داگیرکاری ڕزگاریان دەبێت. هەرچەندە، سیاسەت و پلانی زمان تەنیا وابەستە نییە بە گەشەی زمان، یان بە دۆخی زمان لە دوای سەربەخۆیی، بەڵکوو پەیوەستە بە پەیوەندیی نێوان زمان و ژیانی کۆمەڵایەتی، وەک، کێشەی ناسنامە و کەلتوور و ئابووری و گەشە، ئەمەش کێشەی زۆربەی وڵاتانە. (لويس جان كالفي، ت:محمد يحياتن، ٢٠٠٩: ١٤) لەگەڵ ئەوەشدا، کە سیاسەتی زمان پەیوەستە بەدەوڵەتەوە، بەڵام گریمانەی ئەوەشی لێ دەکرێت، کە سیاسەتی زمان، سنوور ببەزێنێت و تایبەت بێت بە کۆمەڵێک یان گروپێکی دیاریکراوی لە دەوڵەت بچووکتر، کە لەگەڵ چەند کۆمەڵێکی دیکەدا دەژین. مەبەستمان لەدەوڵەت بچووکتر ئەوەیە، کە پارتێکی سیاسی یان ڕێکخراوێک یان پەیمانگەیەکی تایبەت بە بواری زمانەوانی، دەتوانن خاوەن سیاسەتی زمانی بێت، هەروەکوو(پارتی سەوز)ی کۆماری ئیرلەندا خاوەنی سیاسەتی زمانی تایبەتە. (تارق جامباز، ٢٠١١، ٣١٥- ٣٢٦) ئەمەش بەمەرجێک دەوڵەت خاوەنی سیستەمێکی دیموکراسی بێت لە حوکمڕانی، دەرفەتی یەکسان لە بەڕێوەبردنی فرەزمانی بۆ هەموو پێکهاتە و گروپ و کۆمەڵەکان لە چوارچێوەی وڵاتدا بڕەخسێنێت.

هەروەها "کاپڵان و بادوف"(kaplan and baldauf) لەبارەی پێناسەی سیاسەتی زمانی دەڵێن: ((سیاسەتی زمان بریتییە لە چەند بیرۆکەیەک، یاسایەک، ڕێکخەرێک، دەستورێک و جێبەجێکردنێک، بەمەبەستی بەدەستهێنانی گۆڕان لە زمانی پلان بۆ دانراو لە کۆمەڵگەکاندا)) (David Cassels Johnson, 2013: 4)

هەموو ئەو پێناسانە، ئەو ڕاستییە دەردەخەن، کە سیاسەتی زمان قۆناغێکی تیۆرییە، لە ڕێگەیەوە کەتواری کۆمەڵایەتی و زمان بە یەکترییەوە دەبەسترێنەوە، کە لە دواتردا دەبێتە هۆکاری گرتنەبەری چەند ڕێکارێك، بۆ نموونە: دیاریکردنی زمانی فێربوون، کارگێڕی، ڕاگەیاندن، ...، چەندانی تر.(عمر بورنان، ٢٠٠٩: ١٦٢) کە ئەمەش پەیوەستی کۆمەڵێک یاسا و ڕێسای دەوڵەت و حوکمرانی و فەرمانڕەوایی کراوە، کە لە ڕێگەیەوە زمانی وڵات دیاری دەکرێت، بە تایبەتیش هەڵبژاردنی زمانی فەرمی وڵات، کە لە دواییشدا دەستوور و یاساکانی وڵات و دامەزراوەکان بەو زمان دەنووسرێنەوە، (احمد عزوز، ٢٠١٢: ٧٠)

بێگومان پێناسەی بیرمەندان و زانایان بۆ سیاسەتی زمانیش بە گوێرەی ڕێباز و ئاڕاستەی بیرکردنەوەیان گۆڕانی بەسەردا دێت،"لویس جان کالفی" لە پێناسەیەکی تردا دەڵێت: ((سیاسەتی زمان بە پوختەی ئەو بژاردە هۆشیاریانە دەگوترێت کە لە بواری پەیوەندییەکان گیراونەتەبەر، لە نێوان زمان و ژیانی کۆمەڵایەتی، بە دیاریکراویش لە نێوان زمان و ژیان لە نیشتماندا) .(لویس جان کالفي،ت:حسن حمزة، ٢٠٠٨: ٢٢١)

لە میانەی وردبوونەوەش لەم پێناسەیەدا، سەرنجەدەدەین، کە "لویس جان کالفی" لە کایەی ئەم پێناسەیەدا، باسی لە بڕیاردان لە بارەی کۆمەڵێک لە بژاردەی پێشکەشکراو کردووە، کە لەوانەیە شیاوی جێبەجێکردن بن یاخود شیاوی جێبەجێکردن نەبن، بەڵام لە پێناسەکەیدا ئەو پرسیارانەی وەڵام نەداتەوە، کێ بڕیاری جێبەجێکردنی ئەو بژاردە هۆشیارانە دەدات؟ ئەی کێن ئەوانەی ئەو بژاردانەی کە شیاوی جێبەجێکردنن جیادەکاتەوە لەوانەی کە شیاوی جێبەجێکردن نین؟ ئەگەر دامەزراوەیەک بێت دەبێ سروشتی چۆن بێت؟ ئەگەریش تاکەکەس بن، ناسنامەیان چییە؟ (بلال دربال، ٢٠١٤: ٣٢٥- ٣٢٦)

لەمیانەی خستنە ڕووی چەمکی (سیاسەتی زمان) لەلایەن کۆزمانەوانان، دەردەکەوێت، کە پێناسەی سیاسەتی زمان لە نێوان توێژەراندا بە چەندین دەربڕین و تێڕوانینی جیاواز پێناسە کراوە، بەڵام هەموویان لە ناوەڕۆکێکی گشتیدا کۆك و هاوڕان. بۆیە دەکرێت بڵێین، سیاسەتی زمان: بریتییە لە داڕشتنی بنەماکانی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی زمان یان زمانەکان، لە ڕێگەی پێدانی پێگەیەکی دەستووری و یاسایی لە وڵاتدا، بە ئامانجی چارەسەرکردنی کێشەکانی زمان لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا، بەپێی جۆری سیستەمی حوکمڕانی و ئایدیۆلۆژیای سیاسی دەسەڵات لە وڵاتدا، پێگەی زمانەکانیش دەگۆڕێت.

1-2-: سەرهەڵدانی چەمکی (سیاسەتی زمان)

زاراوەی زانستی سیاسەتی زمان، بە بەراورد بە دیاردە زمانییەکە، زاروەیەکی تازەیە، لەبەرئەوەی ئەو دیاردەیەی کە سیاسەتی زمان کاری لەسەر دەکات، لە نێو کۆمەڵگەکان دیاردەیەکی کۆنە، ئەگەرچی بەو شێوە زانستییەی ئێستاش نەبووبێت، بەڵام وەکو دیاردەیەک، بەفەرمی ناساندنی زمانێک و باڵادەستکردنی زۆر لە کۆنەوە هەبووە، بۆ نموونە گریکەکان دوو هەزار ساڵ پێش زایین ئەوانەی بەگریکی قسەیان نەدەکرد ناویان نابوون (بەربەر) کە بەواتای قیرەی باڵندە دەهات، هەروەها لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لە هەموو ئەوروپادا جگە لە زمانی لاتینی کە زمانی فەرمی بووە، ڕێگە بە هیچ زمانێکی تر نەدەدرا، لە کلێسە و خوێندن و نووسین بەکاربێت.(یوسف شەریف سەعید، ٢٠١٣: ٨٨) واتە، دەستوەردانی مرۆڤ لە بارودۆخی زمان لە ژینگەی زمانیدا و هەوڵەکانی مرۆڤ لە دانانی یاساگەلێک بۆ بەکارهێنانی زمانەکان، هەوڵگەلێکن لە کۆندا هەبووە، و نکۆڵیان لێ ناکرێت، هەر وەکوو چۆن هەڵبژاردنی زمانێک لە نێو زمانەکان لەلایەن دەسەڵاتدارانی فەرمانڕەوا بۆ ڕاییکردنی کاروبارەکانی وڵات کارێکە بە درێژایی مێژوو دووبارە دەبێتەوە، هەر بۆ نموونە، لە ساڵی(١٨٦٧) ەوە دوو زمان (ئینگلیزی و فەرەنسی) لە پەرلەمانی کەنەدیدا بەکاردەهێنرێت و یاسای زمانە فەرمییەکانیان لە ساڵی (١٩١٠)ەوە دەرچووە،(طارق جامباز، ٢٠٠٧: ١٣) واتە، کۆنی ئەو سیاسەتە و دەستوەردان لە زمان بەقەد کۆنیی دیاردەی فرەزمانییە، بەڵام هەمووو ئەو دەستوەردانانە لە بزاڤی زمانیدا وەنەبێت لەسەر بناغەگەلێکی تیۆری و لێکۆڵینەوە گەلێکی مەیدانی بیناکرابن، کە دیراسەی پەیوەندی زمان بە کۆمەڵگەوە بکەن و ئاشکرای بکەن، بەتایبەتی ئەگەر لە ڕێگەی بڕیارە سیاسییەکانەوە هاتبن، هەروەها زۆر لەم دەستوەردانانە لەلایەن پسپۆڕانی کۆزمانەوانی ئەنجام نەدراون،(لویس جان کالفي، ت: محمد یحیاتن، ٢٠٠٩: ٧) هەر بۆیەش زۆرجار بۆتە هۆکاری ململانێ و ناتەبایی لە نێو کۆمەڵگەکاندا، هەر وەک ئەوەی بە درێژایی مێژوو لە بەرانبەر زمانی کوردیدا لە هەریەک لە وڵاتانی (عێراق و سوریا و ئێران و تورکیا) پیادەکراوە.

"لۆ بیانکۆ" (Lo Bianco) باوەڕی وایە، کە دەرکەوتنی زاراوەی سیاسەتی زمان وەک چەمکێک لە زمانەوانی کۆمەڵایەتیی بە کاریگەری گەشەی زانستی سیاسەت لە ڕۆژئاوا بووە، کە لە سەرەتایی شەستەکان سەدەی ڕابردوو بابەتەکانی ئەم زانستە زیاتر بەرەو زانستی و ئەکادیمیەت هەنگاوی هاویشت، و بە کەتواری سیاسی بەسترایەوە. (محمود بن عبدالله المحمود، ٢٠١٨: ١١١)

پێویستە ئاماژە بەوە بدەین، هاوڕێ لەگەڵ دەرکەوتنی زاراوەی سیاسەتی زمانیدا، زاراوەگەلی دیکەش دەرکەوتن کەوا کاریگەریان لەسەر یەکتری هەیە، لەسەرووی هەموویانەوە زاراوەی (پلانی زمان)یە، کە زۆرجار بە هەڵە لەگەڵ زاراوەی سیاسەتی زمان لە شوێنی یەکتر بەکاردەهێنرێن.(Robert B.Kaplan&Richard B.Baldouf, 1997: 14) لە ئەمڕۆدا زۆرترین بەکارهێنانی هەیە، ئەگەرچی ئەم زاراوەیە یەکەمین زاراوە نییە، کەوا باسی ئەم چالاکییەی کردبێت، بۆ نموونە، زاراوەی (ئەندازەی زمان) یەکەمین زاراوەیە کە لە نێو ئەدەبیاتی توێژینەوەکانی زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدا بەکارهاتووە، لەکاتی باسکردنی چالاکییەکانی پلاندانانی زمانەوە، چونکە ئەم زاراوەیە لە زاراوەی سیاسەتی زمان زیاتر دووبارە بووەتەوە. هەروەها هەریەکە لە زاراوەکانی (پەرەسەندنی زمان)،(گەشەسەندنی زمان)، یاخود زاراوەی (ڕێکخستنی زمان) یش بەهەمان شێوە زۆرترین بەکارهێنانیان لەم بوارە هەیە.(روبرت ل کوبر، ت: خلیفة ابوبکر الاسود، ٢٠٠٦: ٦٧)

هەر بۆیە دەکرێت، بەشێوەی ڕیزبەندی مێژوویی سەرهەڵدانی زاراوەی (سیاسەتی زمان) لە نێو زمانە جۆراوجۆرەکاندا دیاریبخەین ،کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە :

- لە زمانی ئینگلیزیدا، لە ساڵی (١٩٧٠) لەلایەن "فیشمان "ەوە، زاراوەی سیاسەتی زمانی لە زمانەوانی کۆمەڵایەتی(Sociolinguistics) بەکارهاتووە.
- لە زمانی ئیسپانیشدا، لە ساڵی (١٩٧٥) لە لایەن "رفاییل نیولس"، بە زاراوەی(Estrutura Sociol y politica linguistica, valencia) سەرییهەڵداوە.
- لە زمانی ئەڵمانیشدا، لە ساڵی (١٩٨١) لەلایەن "هلموت فلوک" بە زاراوەی (and Spracht Spachtheorie) سەری هەڵداوە.
- لە زمانی فەرەنسیشدا، لە ساڵی (١٩٨١) بە زاراوەی سیاسەتی زمانی () Politik(en)سەرییهەڵداوە. (لویس جان کالفي، ت: محمد یحیاتن، ٢٠٠٩: ١٠)

هەروەها هەندێکجاریش زاراوەی سیاسەتی زمان وەکو هاوواتای زاراوەی (پلانی زمان) و(بەڕێوەبردنی زمان) لە کیبیک بەکارهاتووە، هەروەها هاوواتای (پێوانەکاری) لە کاتالۆنیا بەکارهاتووە. (بلال دربال، ٢٠١٤: ٣٢٧)

هەر وەک دیارە، ئەم زاراوەیە لە ماوەی چەند ساڵێکدا لە زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژئاوا بڵاوبۆتەوە. ناونانی چالاکییەکەش یان زانستەکەش بەپێی شوێنەکان گۆڕانی بەسەردا هاتووە. ئەمەش ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت، کە

زاراوەی سیاسەتی زمان لەگەڵ زاراوەگەلێکی دیکە بەیەکەوە سەریانهەڵداوە و بە ناو یەکتریدا چوونە. واتە هاوکات لەگەڵ دەرکەوتنی زاراوەی سیاسەتی زمان، چەندین زاراوەی هاوواتای هەر دوو چەمکی سیاسەت و پلانی زمان سەریان هەڵداوە، لەوانەش: (ڕێکخستنی زمانەوانی، بەڕێوەبردنی زمان، ئەندازیاری زمان، ئامادەکاری زمان و ...،هی دیکە). هەموو ئەمانەش هەر زمانێک کە دایدەڕێژێت، لە پێناوی خزمەتی زمانی نەتەوە و پاراستنیەتی لە کاریگەری زمانەکانی بیانی، بەڵام هەریەکە لە کۆزمانەوانەکان بەپێی قوتابخانەکانی و سروشتی کۆمەڵگە و گرفت و دەرهاویشتەکانی چەمکەکانیش جیاوازیان تێکەوت. زاراوەکان بە ڕێگەیەکی تەمومژاوی بەکارهێنران، هەندێکجار وەکوو زاراوەی هاوواتا دەیانبینین، وەکوو بەڵگە و مانا بۆ تاکە شتێک دەیانهێنەوە.

3-1 : پەیوەندی سیاسەتی زمان بە زمانەوانی کۆمەڵایەتی

توێژەرانی بواری زانستی زمان زۆر توێژینەوەیان لەبارەی زمان ئەنجامداوە، هەتا ئەمڕۆش بەردەوامیان هەیە، بە تایبەتی لەم سەردەمەدا تیشکۆیان خستۆتە سەر ئەو توێژینەوانەی پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵ دەردەخەن، لەبەرئەوەی زمان گرنگییەکی زۆری لە کۆمەڵدا هەیە و ئاوێنەی هەموو بیرکردنەوەیەکە لە کۆمەڵدا، یەکێک لەم بوارە نوێیانەش (سیاسەتی زمان)ە . زمانەوانی کارەکی لقێکی زانستی زمانەوانییە و پەیوەندی بە بەکارەکیکردنی تیۆرەکانی زمانەوانی و میتۆدەکان و دۆزینەوە و ڕوونکردنەوەی کێشەکانی زمانەوە هەیە، کە لە هەندێک شوێنی دەربڕیندا دەردەکەوێت.(David Crystal, 2003: 29) بۆ ئاماژەدان بە هەموو دەستوەردانێک بە ئامانجی چارەسەرکردنی گرفتە زمانەوانییە کۆمەڵایەتییەکان، بەتایبەتی گرنگی بە چارەسەرکردنی کێشەکانی زارە جوگرافییەکان دەدات و لە چۆنیەتی گەیشتن بە زمانێکی هاوبەشی نیشتمانی دەکۆڵێتەوە، (لویس جان کالفي، ٢٠٠٨: ٢٢٠- ٢٢٣) هەروەها ئەرکی ڕێکخستنی فرەزمانی و دیاریکردنی ئەو زمانانەی پێویستە لە بوارە جۆراوجۆرەکان لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو بەکاربهێنرێن لە ئەستۆ دەگرێت.(محمد عفيف الدين دمياطي، ٢٠١٧، ١١٠) ئەمانەش وا دەکەن زمانەکان لە چوارچێوەی وڵاتێکدا بە ئاراستەیەکی ڕاست و دروستدا برۆن، هەروەها هەموو زمانەکان بە شێوەیەکی هاوسەنگ ئایندەیەکی گەشەسەندو و پەرەسەندویان لە کۆمەڵگە فرەزمانەکاندا هەبێت، جگە لەمەش زمان لە هەژموونی زمانە بیانییەکان دەپارێزرێت.

زمانەوانی کۆمەڵایەتی، کە خۆشی لقێکی نوێی زانستی زمانە، زانایانی کۆمەڵناسی و زمانەوانانی کۆکردەوە، ئەوانەی گرنگی بە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان دەدەن.(هدسون، ت: محمود عياد، ١٩٩٠: ١٢- ١٥) زیاتر لەمەش، بەشێوەیەکی گشتی کۆزمانەوانان لە هەموو لایەنەکانی پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵ دەدوێن، لێکدانەوەی ئەو پەیوەندییانەی کە لە نێوان هەڵوێستی کۆمەڵایەتی هەڵبژاردنی زمان یان زاردا هەیە دەکات، هەوڵی ئەوە دەدات کە تێمان گەێنێت چۆن خەڵکی دەتوانن کەڵک لە سامانی زمان وەربگرن، بەپێی ئەو ڕۆڵەی لە کۆمەڵدا دەیبینێت. (محەمەد مەعروف فەتاح، ٢٠١٠: ١٣٩)

بە تایبەتی دوای ئەوەی زانستی کۆمەڵناسی لە لای "ئیمیل دۆرکهایم"دا و زانستی زمان لە لای "فێردیناند دی سۆسێر"دا بوون بەزانستی سەربەخۆ، ئەمە وایکرد چیتر وەک بابەتێکی لاوەکی لە چوارچێوەی زانستی دیکەدا، لە زمان نەکۆڵرێتەوە، بەڵکو گرنگی بەو پەیوەندییە درا، کە لە نێوان ئەو دوو زانستەدا هەیە.(هادي نهر لعيبي، ٢٠٠٩: ١٤) کە ئەمەش وایکرد زمانەوانی کۆمەڵایەتی لەگەڵ دەرکەوتنی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، لە پەیوەندی زمان بە کۆمەڵگەوە بکۆڵێتەوە، بە تایبەتی لە دوو لایەنەوە لە ڕەفتاری مرۆڤی کۆڵێتەوە: لایەنێکیان لە زمان بەکارهێنان لە نێو کۆمەڵدا، و لایەنی دووەمیان: بنەما کۆمەڵایەتییەکانی ئەم ڕەوشتە. (محەمەد مەعروف فەتاح، ٢٠١٠: ١٣٨) و لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا پرۆفیسۆر "تۆماس لۆکمان" بە زمانی ئینگلیزی و ئەڵمانی چەندین توێژینەوەی لەم بوارەوە ئەنجامدا. (نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، ٢٠١٥: ٢٦٨). هەروەها هەر لەم بوارەشدا زمانەوانانی ئەوروپای ڕۆژئاوا لە ڕووی تیورییەوە کارێکی زۆریان کردووە، و ئەو زمانەوانانەی لەم بوارەدا ناوبانگیان هەبێت، ئینار هاوگن (Einar Haugen 1906-1994) و چارڵز ئا. فێرگەسۆن (A.Ferguson 1921-Charles 1998) بەتایبەتی فێرگەسۆن بەرهەمەکانی لە بواری پلانی زماندا جێگەیەکی دیاری هەیە. (فەرهاد شاکەلی، ٢٠١١: ١٠٣)

ئەو تازەگەریەی کە ئەم بوارە لە زمانەوانی کۆمەڵایەتی هێنایەکایەوە، بریتی بوو لە گرنگیدانێکی زۆر و دەرککردنێکی قووڵ بەوەی لە توانایدا هەیە، زۆرێک لەشتە لێڵ و ناڕوونەکانی سروشتی زمان و سروشتی کۆمەڵگە ئاشکرا بکات،(هدسون، ت: محمود عيان، ١٩٩٠: ١٢) یەکێك لەو بابەتانەی زۆر گرنگیان پێدەدا و جەختیان دەخستە سەر، جێبەجێکردنی ئەو یاسایانەی کە دەسەڵاتیان بە سەر جوڵەی زمانەوە هەیە، لە کاتی کارلێککردن و هەماهەنگی کردنی لەگەڵ ژینگەی کۆمەڵایەتی، بە ئامانجی بەرهەمداری لە کاتی وێناکردنی سیاسەتی زمانی، تا لە کۆتاییدا ئەم سیاسەتە زمانییە هەم زانستی و هەم کردەیی بێت. واتە لێرەدا زمانەوانان خۆیان لە بەردەم زانستێکی نوێدا دۆزیبەوە، کە پەیڕەو و بابەتی خۆی هەیە، ئەویش بریتییە لە (سیاسەتی زمان)، (نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو، ٢٠١٨: ٧) کە لە ئینگلیزیدا (Language policy) بۆ بەکاردێت، لە زمانی عەرەبیشدا بۆ (السياسة اللغوية) وەرگێڕدراوە، کە بە واتای ئەوە دێت، کە پەیوەندی لە نێوان سیاسەت و زماندا هەیە، چەند ئامرازێك هەیە و جوڵەی پێدەکات، هەروەها "لویس جان کالفی" سەرنجی داوە کەوا پەرەسەندنی زمانەوانی کۆمەڵایەتی پەیوەستبووە بە پەرەسەندنی سیاسەتی زمان، هەروەها بەهێزبوونی ئەم زانستە لە ئەنجامی گرنگیپێدانی بووە بە سیاسەتی زمان. ،(لویس جان کالفي، ت: محمد يحياتن، ٢٠٠٩: ٣١)

٤-١ : ئامانجەکانی سیاسەتی زمان

سیاسەتی زمان لە بازنەی نەتەوەییدا ئامانجی بەرزکردنەوەی پایە وپێگەی زمانە، چونکە زمان ناونیشانە بۆ ناسنامە و لاگیری(ئینتیما)، ئەم سیاسەتە ئامانجی پاراستنی زمانی پلان بۆ داڕێژراوە، و بە ئامرازێکی پێویست بۆ پێشکەوتن و بەرزبوونەوە و گەشەسەندنی بەردەوام و هاوڕێیەتی کردنی گیانی سەردەم دادەنرێت، لە سەردەمی زانست و تەکنەلۆژیادا لە کۆمەڵگەی مەعریفەدا، بۆ بەهێزکردنی هۆشیاری زمانی بەوەی کە زمان لە ژیانی تاکەکەسی و نەتەوەدا گرنگی هەیە، سیاسەتی زمان بۆ هەر زمانێک بە گرنگ دەزانرێت، ئەمەش بۆ سووربوون لەسەر پێشخستنی زمان لەسەرجەم کایەکانی ژیاندا.(محمود احمد السيد، ٢٠١٣: ٦٩) ئەمەش بەهۆی ئەو گۆڕانکارییە خێرایانەی کە کۆمەڵگەکانی مرۆیی بەخۆیانەوە دەبینن، و تا دێت گرنگیدان بە سیاسەتی زمان و ڕێکخستنی زمان لە وڵاتاندا زیاتر دەبێت.

لەلایەکی تر سیاسەتی زمان مەبەستیەتی چارەسەری کێشەی کردەی پەیوەندیی و لێکگەیشتن لە نێو کۆمەڵدا بکات. چارەسەرکردنەکەش لە ڕێگەی شیکردنەوە و ڕێکخستنی زمانەوە دەبێت.(محەمەد مەحوی و شاخەوان جلال، ٢٠١٤: ١٤٥) ڕێکخستنەکەشی بەهۆی ئەوەی لە دەستووری وڵاتدا جەختی لەسەر دەکرێت، دواتریش بە چەندین ماددە و برگە لە یاساکاندا جێگیر دەکرێت، لە هەندێک وڵاتدا جگە لە جێگیرکردنی لە دەستوور و یاساکاندا، یاسای تایبەت بە زمانپارێزیش دەردەکەن. (تاریق جامباز، ٢٠١٤: ١٢) لەبەرئەوەی لە ڕێگەی ڕێکخستنی زماندا، گەشە بە کەلتووری هاوبەش و، پتەوکردنی گیانی نیشتمانی و نەتەوەیی و هەستی هاوڵاتیبوون و گرێدانی پێکهاتەی خاوەن زمان دەدرێت، چونکە زمان گرنگترین توخمی کەلتوورییە و ناسنامەی نەتەوەکانە.

جگە لەمانەش، سیاسەتی زمان ئامانجی دیاریکردنی پێگەی زمانە بیانییەکانە لە سیستەمی خوێندن و ڕاگەیاندن و فێرکردندا و لەسەرجەم کایەکانی دیکەدا (ئومێد بەرزان برزۆ، ٢٠١٦: ٩) و، ئامانجیشی دیاریکردنی پێگەی زمانی دایک و پێگەی زمانەکانی دیکەیە، کە لە وڵاتدا خاوەنی کەلتووری تایبەتن. هەروەها دیاریکردنی هەڵوێست وەرگرتن لە شێوەزارەکانی ناوخۆیی و کردنیان بە زمانی فەرمی، هاوکات گرنگیدان بە بەهێزکردنی کردەی وەرگێڕان لە زمانی نەتەوە بۆ زمانەکانی دیکە و لە زمانەکانی بیانی بۆ زمانی نەتەوە و، بە هێزکردنی زمان لە کۆمپیوتەر و تەکنۆلۆجیایی پێشکەوتوی سەردەمیانە بۆ چوونە نێو کۆمەڵگەی مەعریفەوە، هەروەها زیندوکردنەوەی کەلەپور و ئەوەی کە شیاوی ژیانە و کارکردن بۆ بڵاوکردنەوە و ناساندنی و، دەرکردنی ئەو یاسایانەی کەوا پارێزگاری لە زمان دەکەن و لە گاڵتەپێکردن دەیپارێزن. (محمود احمد السيد، ٢٠١٣: ٧٠)

کەواتە، ئامانجی سیاسەتی زمان ڕێکخستنی زمان و گەشەپێدانیەتی، هەروەها وێناکردنیەتی، بە تایبەتیش ئەگەر زمانەکە زمانێکی نەتەوەیی بێت، هەر بۆیە دەوڵەت بریتییە لەو لایەنەی کە حوکم دەکات و بڕیاری سیاسی دەگرێتەبەر و وێنای سیاسەتە زمانییەکە دەکات. بەمەش سیاسەتی زمان ئامانجی دەبێتە پارێزگاریکردن لە زمانی نەتەوە، بەهۆی ئەو بایەخە زۆرەی لە ڕووی سیاسیەوە هەیەتی. واتە، ئامانجی سەرەکی لە داڕشتنی سیاسەتی زمان بۆ زمانی نەتەوە ئەوەیە کە زمان بەرێکوپێکی لە هەموو لایەنێکی ژیان بەکاربهێنرێت، لە پێناوی دەستگرتن بە ناسنامەی نەتەوە، کە زمان توخمی سەرەکییەتی، و بۆ پاراستنی لە هەڕەشە و فشارەکانی زمانە باڵا دەستەکان، کە لە ڕێگەی تەکنەلۆژیا و کاریگەریەکانی جیهانگەرایی خستۆیانەتە سەر چەندین زمان.

کەواتە، دەکرێت بڵێین، ئامانجەکانی سیاسەتی زمان، لەو ئامانجانەوە دەست بە دەرچوون دەکات کەوا دەیەوێت بەدییان بهێنێت، پاشانیش هەر دەبێت دیدگایەکی ڕۆشنیش هەبێت بۆ دیاریکردنی چەند ئامانجێکی ورد بۆ سیاسەتە زمانییەکە.

٢ - ١ : جۆرەکانی سیاسەتی زمان

وڵاتان بەپێی توانا چاو دەبڕنە سەر ڕەنگرێژکردنی فەلسەفەیەکی زمانەوانی جێگیری و نموونەیی، کە لەگەڵ بارودۆخی زمانی وڵاتەکانیاندا بگونجێت، ئەم فەلسەفەیەش دەستوەردانێکی سیاسی پێویستە کە کاروبارەکان بەپێی بیروڕای دەوڵەتەکە بەڕێوەببات، ئەمەش بەپێی ڕەچاوکردنی شوێن وکات و، پێویستییەکان و، ئاراستەکانی ڕۆشنبیری و سیاسی و ئابووری. بۆ ڕوونکردنەوەی جۆرەکانی سیاسەتی زمان و دەستوەردانی وڵاتان لە نێو بارودۆخەکانی زمانەوانیدا لەسەر ئاستی سیاسی و جێبەجێکاریدا، جۆرەکانی سیاسەتی زمان بەپێی ئاراستە جیاوازەکان یاخود بەپێی ئایدیۆلۆژیا جیاوازەکان لە سیستەمی حکومڕانی وڵاتان دەخەینەڕوو، کە بەپێی جیاوازی پێکهاتەی مرۆیی کۆمەڵگەی زمانیەوە کاریان لەسەر کراوە، واتە بەگوێرەی پێکهاتەی ئەتنیکی و ڕەوشی زمان تێدا، ئایدیۆلۆژیایەک پەسەند دەکرێت، بەپێی ئایدیۆلۆژیا جیاوازەکان، جۆرەکانی سیاسەتی زمانی، بریتیین لە:

٢-١-١ ئایدیۆلۆژیای توانەوەی زمان (Assimilation linguistic Ideology)

کۆمەڵێک زاراوە لە زمانی کوردیدا بۆ ئەمجۆرە لە سیاسەتی زمان بەکاردێت، وەکوو(سیاسەتی تاک زمانی، سیاسەتی پاوانکردن، سیاسەتی گرتنەخۆ، سیاسەتی توانەوەی زمان)، ئەم سیاسەتە بە دیاریکراوی بەسەر بەکارهێنانێکی پرۆگرام ئامێز بۆ کۆمەڵێک لە هۆکارەکاندا دەبرێت، کە مەبەستەکەی پەلەکردنە لە پەراوێزخستنی کەمینەیەکی خاوەن زمانی یاخود سڕینەوەی بەیەکجاری. سیاسەتی توانەوە پەنا دەباتە بەر چەند هۆکارێکی دەستوەردانی توند بەرەو دوورخستنەوە و پەراوێزخستنی کۆمەڵایەتی، کارەکە لە هەندێک باری توندڕەوییدا دەگاتە ڕادەی چەوساندنەوەی گشتگیر و کۆمەڵکوژی، هەندێک جاریش چەند کارێکی ڕووکەشانە پەیرەو دەکات، کە بە زۆری مایەی قبوڵکردنن، وەکو ئەوەی کە دەوڵەت لە دەقە یاساییە بنچینیەکانیدا باسی بنەمای یەکسانی لە مافە زمانییەکان دەکات. لەگەڵ ئەوەشدا لە کەتواردا پەنا دەباتە بەر هەندێک کردار کە لە ڕووی پرۆگرامەوە تەواو پێچەوانەی ئەم مافانەیە لە ڕووی شێوە و ناوەرۆکەوە. دیارترین ئەو وڵاتانەشی کەوا لە سیاسەتە زمانیەکانیاندا ئەم سیاسەتەی توانەوەی زمان پەیڕەو دەکەن تورکیا و بەڕازیل و ئەفغانستان و پاکستانە. (هدى الصيفي، ٢٠١٥: ٤١- ٤٢) واتە، ئەم سیاسەتە پشتی بە ئایدیۆلۆژیای سیاسی بەستووە نەک بە زانست، ئەو ئایدیۆلۆژیایە ئارەزووی بە فەرمیکردنی زمانێک دەکات، بۆ ئەوەی هەموو نەتەوە بکات بەیەک دەست و یەک زمان. واتە، ئایدیۆلۆژیا زمانییەکە بایەخ بە ململانێی دەسەڵات و بێدەسەڵات، سەرکوتگەریی و سەرکوتکراویی، یان زمانکوژیی و زمان گەشاندنەوە دەدات.(ئەمیرحەسەن پوور، ٢٠١٥: ٦٣)

واتە لە ڕێگەی دانپێدانان بە تاکە زمانێکی فەرمیی لە وڵاتێکی فرەزماندا، دیمەنەکانی فرەچەشنەی زمان لە سنوورو ژینگەی کۆمەڵایەتی زمان چالاکییە زمانییەکانی زمانی ژێر دەست تەسکدەکرێتەوە، هەروەها ئەم سیاسەتە ڕێگەنادات بەوەی ئەم فرە چەشنەیە هێڵەکانی پێشەوەی دیمەنی فەرمیی گشتی داگیربکات، بە ئامانجی کوشتنی زمانی کەمینە. ئەمەش بارێکی ڕەگەزپەرستی زمانی خاوەن دەسەڵات نیشان دەدات.

٢-١-٢:ئایدیۆلۆژیای فرەزمانی (Linguistic pluralism Ideology)

ئەم سیاسەتە تەواو پێچەوانەی تاک زمان و توانەوەی زمانییە. ئەم سیاسەتە دان بە فرەزمانیدادەنێت، دان بەهەبوونی زیاتر لە زمانێک دادەنێت لەناو یەک کۆمەڵگەدا.(سەلام ناوخۆش، ٢٠١٠: ٥٥) واتە، ئەم تیۆرە لەسەر ئەوە دەوەستێت، کە بارێکی یاسایی یەکسان ببەخشێتە زمانە گەورە و بنەڕەتییەکان لە نێو کۆمەڵگەدا. بەجۆرێک کە یاسای تایبەتیان بە بەکارهێنانی زمان لە هەموو بوارەکانی ژیان بۆ دەردەچوێنێت، (طارق جامباز، ٢٠٠٧: ١٣)

بەمەش هەڵی گەشەی زمانی بۆ پێکهاتەی خاوەن زمانی کەمینەش لە پێگە جوگرافیەکەی زیاتر فەراهەم دەبێت، لەبەرئەوەی بوارەکانی بەکارهێنانی فراوان دەبێت، هەروەها کاریگەریشی لەسەر سەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتیی و بەیەکەوە ژیانی گەلان و نەتەوە جیاوازەکان لە چوارچێوەی وڵاتدا دەبێت.

۲-۱-۳: ئایدیۆلۆژیای پەسەندکردنی زارێکی نەتەوەیی (Vernacularization ideology)

هەڵبژاردنی زارێکی زمانی نەتەوە و کردنی بە زمانی فەرمی وڵات کرۆکی ئەم سیاسەتەیە. ئەم سیاسەتە جەخت لەسەر زیندووکردنەوەی زمانی نەتەوە دەکات، هەروەها هەڵبژاردنی زمانی فەرمی وڵات لە زارێکی زمانی نەتەوە بە پەسەند دەزانێت. واتە ئەم تیۆرە بانگەشەی ئەوە دەکات کە زمان و نەتەوە هاوتان، هەروەها زمانی فەرمی حکومەت، ناسنامەی نەتەوەیە.(سەلام ناوخۆش، ۲۰۱۰: ٥٦-٥٧)

هەندێکجار زمانەکان بە هۆی هاندانی زارەکانیان لە ناوچوونە، یان پارچە پارچە بوونە، بۆ نموونە، زمانی سێربووکەرواتی زمانی هەموو یۆگسلافییەکان بوو، کە لە چەند نەتەوەیەک پێکهاتبوون، وەک(سیرب، کەروات، بۆسنی مۆنتینێگرینی) بەڵام دوای ئەوەی شەڕی ناوخۆیی لە نێوانیاندا ڕوویدا، هەر یەک لەو پێکهاتانە بەشێوەیەکی ناسروشتی کەوتنە هاندانی زارەکانیان، لە ئەنجامدا زمانەکە لەبەریەک هەڵوەشایەوە، بەمەش مەترسی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی و یەکێتی نەتەوە لە وڵاتدا زیاتر دەبێت.(دارا حەمید محەمەد، ۲۰۱٦: ٤٧) بە پێچەوانەوەش، ئەگەر هەر نەتەوەیەک خاوەن زمانی ستاندارد و هاوبەشی نەتەوەیی خۆی بێت، خۆی بە ئەندام لەو گروپە زمانییە بزانێت، باوەڕ و متمانە و هێز و دەسەڵات بە زمان و نەتەوەی خاوەن زمانەکە دەبەخشێت.

۲-۱-٤: ئایدیۆلۆژیای سیاسەتی دەستوەرنەدان (policy of non-intervention ideology)

سیاسەتی دەستوەرنەدان لەسەر بناغەی پرەنسیپی گوێنەدان بە هەقیقەتی هەمەچەشنەیی زمانەوانی دەوەستێت،(واتە خۆشاردنەوە لە هەقیقەتی بوونی کۆمەڵە زمانەوانیە هەمەچەشنەکان).سیاسەتی خۆشاردنەوە و گوێ نەدان لەسەر بناغەی وەلانانی دۆزی فرە کۆمەڵەیی زمانەکان دەوەستێت بۆ ئەوەی تەرازووی هێزەکان بە پێی کەتوار کارلێکبکەن، لەم حالەتەشدا کارەکە پەیوەندی دەبێت بە تاقیکردنەوەیەکی ڕاستەقینە و پلانێکی ستراتیژی لە نێوەرۆکدا تیایدا تەرازووی هێز بەهێزی کەتوار لار دەبێتەوە بۆ سوودی زمانی زاڵبوو. ئەم سیاسەتە لە ڕووی پرەنسیپەوە نە لەسەر دەقە فەرمییەکان و نە لەسەر دەقە نووسراوەکان ناوەستێت. (هدى الصيفي، ۲۰۱٥: ٤٣)

۲-۱ -٥:ئایدیۆلۆژیای زمانی نا نەتەوەیی(Internationalization Ideology)

بنەمای ئەم سیاسەتە تەواو هاودژە لەگەڵ هەرسێ ئایدیۆلۆژیاکەی دیکە، بە تایبەتی ئایدیۆلۆژیای پەسەندکردنی زارێکی نەتەوە بۆ زمانی فەرمی، بەگوێرەی ئەم سیاسەتە حکومەت لە وڵاتدا زمانێکی نا نەتەوەیی بە زمانی فەرمی وڵات پەسەند دەکات. هەڵنەبژاردنی زمانی نەتەوە لەو وڵاتانە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێک، لەوانە: کاریگەری زمانی ئایینی، داگیرکاری، شارستانی...هتد. هەروەها دواکەوتووی کەلتووری گەلی ژێر دەستە. بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی بۆتە زمانی فەرمی (هیند و فلیپین و سینگافورا).(سەلام ناوخۆش، ۲۰۱۰: ٥٨) ئەمەش زۆرجار لە ئاکامی بە کەم سەیرکردنی زمانی نەتەوە بە بیانووی ئەوەی کە زمانی زانست نییە، یاخود بەهۆی ئەوەی هیچ بایەخێکی لە بازاڕی کار بۆ دەسکەوتنی هەلی کار نییە ، و یان بە هۆی فرەزاری و بوونی ململانێی نێوان زارو زارۆچکەکانی زمانەکەیە.

۲-۱-٦:سیاسەتی زمانی جیهانگەرایی (Language internationalization policies)

ئەم سیاسەتە، سەپاندنی زمانێکی سروشتی نەتەوەیەک یان وڵاتێک، وەک زمانێکی جیهانی، بەسەر کۆمەڵێک لە زمانی نەتەوە و گەلانی دەرەوەی سنووری وڵاتەکەی پیادە دەکات، بەمەش سیاسەتی زمان سنووری وڵات تێدەپەڕێنێت، لەو کاتانە سیاسەتی زمان پەیوەست دەبێت بە کۆبوونەوەی وڵاتان و ڕێکەوتنیان، وەکو__ ئەوەی لە دۆخی وڵاتانی فرانکفۆنی پیادەدەکرێت. (لويس جان كالفي، ت:محمد يحياتن، ۲۰۰۹: ١٥) کە ئەمەش لایەنی نەرێنی هەیە، چونکە دەبێتە هۆی باڵادەستبوونی هزری و کەلتووری لەلایەن ئەو زمانەوە بەسەر زمانی نەتەوەیی پێکهاتەکاندا. (حوسێن یەعقوبی، و: اسماعيل زراعی، ۲۰۰۷: ۱۱۱) ئەمەش کاتێک جێبەجێدەکرێت، کە دەوڵەتێک پیادەی دەسەڵاتەکەی لەدەرەوەی سنوورە سیاسییەکەی خۆیەوە دەکات. وەکو نەریتیشە ئەمە هێزێکی داگیرکەرانەی ڕابردووە، کە لە ڕووی زمانییەوە بەرزو باڵایی بە زمانەکە دەدات.

۲-۱-۷:سیاسەتی زمانی کەرتی(سێکتەری)(Languege policy sector)

سیاسەتی کەرتی بەپێی پێناسەکەی لەسەر تاکە دیمەنێکی زمانی کورت هەڵدێت، هەندێک جاریش لەسەر دوو دیمەن یاخود زۆرینەی جار لەسەر سێ دیمەن کورت هەڵدێت. کەخۆی لە پەیرەوکردنی پلانگەلێکی یاسادانانی تایبەت لە یەک بواردا یاخود لە دوو بواردا یانیش سێ بواردا دەنوێنێت، کە زمانی کەمینەکان یاخود کۆچەرەکان بەکاردێت. هەروەها ئەم پرەنسیپە بەشێوەیەکی تایبەتی لە بواری فێرکردندا جێبەجێ دەکرێت، لەوانەش هەندێک لەو سیاسەتانە پەیوەندیان بە لایەنی دیکەی وەکو ڕاگەیاندنی گشتی و چاودێری تەندروستی یاخود ناونانی شوێنە جوگرافیاکانەوە هەبێت. هەروەها سیاسەتی کەرتی ئەو کاتەش جێبەجێ دەکرێت کەوا مەبەستەکە دەبێتە ملکەچ پێکردنی ئاڵۆزی هەموو گرفتێک لە کاتی سەرهەڵدانیدا. (هدى الصيفي، ۲۰۱٥: ٤٦)

کەواتە، بیروباوەڕەکان(ئایدیۆلۆژیاکان)، هەموو سیاسەتێکی زمانی لەسەر چەند بیروباوەڕێک یاخود لەسەر چەند ئایدیۆلۆژیایەک بینادەکرێت، هەروەها یەکێک لە لایەنە سەرەکییەکانیش درککردنی ئەو بیروباوەڕانەیە کەوا سیاسەتە زمانییەکە ئاراستە دەکەن. هەر وەک چۆن هۆشیاربوون لە بەرانبەر ئەو بیروباوەڕ و ئایدیۆلۆژیا شاراوانەی پشت سیاسەتە زمانیەکە یارمەتیدەر دەبێت لە تێگەیشتن لە سیاسەتە زمانیەکە بە شێوەیەکی قوڵتر و وردتر، ئەمە سەرەڕای هوشیاربوون بەرانبەر بیروباوەرەکانی پەیوەست بە ئامادەکاری سیاسەتە زمانیەکە. (محمود بن عبدالله المحمود، ۲۰۱۸، ۱۱٤)

زیاتر لەمانەش، پێویستە بزانین، کە ئەو کاتە گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەوجۆرە سیاسەتانەی خستمانەڕوو مسۆگەر دەبێت، ئەگەر بێت و پلانێکی گشتگیر و هەمەلایەن و تۆکمە بۆ جێبەجێکردنی دابنرێت، واتە ئەگەر سیاسەتی زمان پلان بۆ جێبەجێکردنی دانەڕێژرێت، هیچ نرخ و بەهایەکی نابێت.

۳-۱:سیاسەتی زمان و ئاستەکانی دەستوەردان لە زماندا

وڵاتان بۆ ئەوەی هەڵاوێردی زمانێک یان زارێک لە وڵاتێکی دیاریکرادا بکەن، دەستوەردان لە سنوور و بوارەکانی بەکارهێنانی زمانان دەکەن. هەروەها بۆ ئەوەی زمانێک یان چەند زمانێک وەکو زمانی فەرمی و نیشتمانی لەسەر ئاستی وڵاتدا دەستنیشان بکەن، لە چەند ئاستێکدا کاری لەسەر دەکەن، لە خوارەوە ئاستەکان دەسنیشان دەکەین:

١- ئاستی ئەلفبێ(Writing system): لەم ئاستەدا، کار لەسەر ئەوە دەکرێت، کە ئەلفبێ بۆ زمانێکی زارەکی دابهێنرێت، یان ئەو زمانی نووسینەی بەکاریدەهێنێت دەیگۆڕێت، یان کار لەسەر گۆڕینی ئەلفبێ دەکات.

٢- ئاستی فەرهەنگ(Dictionaries for Indigenous): لەم ئاستەدا، کار لەسەر فەرهەنگی وشەی زمانەکە دەکرێت، واتە ئەم ئاستە بەندە بە داهێنانی وشەی نوێ یان چەند یەکەیەکی زمانی نوێی فەرهەنگی بەشێوەی (داڕشتن یان وەرگرتن) واتە گوزارشکردن لە ماناکان بە زمانی نەتەوە، کە پێشتر بەزمانی بیانی بووە.

٣- ئاستی زار و شێوەزارەکان: ئەو زمانەی بە ئاستی زمانی نیشتمانی دەگات، چەند زار و شێوەزارێکی جیاوازی لێدەکەوێتەوە، شێوەیان بەپێی جوگرافیایان جیاوازە، ئەمەش وا پێویست دەکات هەڵاوێردی یەکێک لە زار و شێوەزارەکان بکات، و یان شێوەیەکی تازە لە نێو زارە جیاوزەکان داهێنێت. (احلام قرقور، ٢٠١٨: ٢٩)

واتە، سیاسەتی زمان، دەستوەردانە لە بنیادی زمان لە ناوەخۆیدا، هەروەها دەستوەردانیشە لە پەیوەندی نێوان زمانەکان، بەجۆرێک دەستوەردان لە بەڕێوەبردنی فرەزمانیدا دەکات، کە هەڵاوێردی زمانێک لە نێو زمانەکاندا، وەک زمانی نیشتمانی دەکات، یان پەیرەوی فرەزمانی لە ناوچەیەکدا دەکات، یان دەسنیشانی بەکارهێنانی زمانی لە بوارەکانی فێرکردن، ڕاگەیاندن، ...هتد دەکات. ئەم دەستوەردانەش پێگەی زمانە نیشتمانییەکە لە بەرانبەر زمانەکانی دیکەدا بەرزدەکاتەوە. (لویس جان کالفی، ت: حسن حمزة، ٢٠٠٨: ٢٢٣)

٣-٢:زمان لە یاسا و دەستووری وڵاتاندا

زمانانی جیهان بەشێوەیەکی گشتی لە یاسا و دەستووری وڵاتاندا، پێگەیان بۆ دیاریدەکرێت، بە پێی پایەی زمانەکان سنوور و بوارەکانی بەکارهێنان لە کۆمەڵگەی زمانیدا دەستنیشان دەکرێت، بەگشتی لە دەستووری وڵاتاندا چەند جۆرێک ئاماژەیان پێکراوە، بەم شێوەیە:

١- زمانی نیشتمانی: ئەو زمانەیە کە هاوڵاتیانی وڵاتێک تەنیا زمانێک بەکاردەهێنن وەکوو(زمانی ئەڵمانی لە ئەڵمانیا و زمانی ئینگلیزی لە ئەمریکا و بەریتانیا و ئوستراليا). و دەبێتە هێمای ناسنامەی نیشتمانی بۆ بەشێکی گرنگ لە دانیشتووانی، و بەشێوەیەکی فراوان لە پەیوەندیەکانی ڕۆژانەدا لە ناوچەیەکی فراوانی وڵاتدا بەکاردەهێنرێت.

٢- زمانی فەرمی(ڕەسمی): ئەو زمانەیە کە لە دەستووری زۆر وڵاتاندا دانپێدانراوە، کە زمانێک یان چەند زمانێک لە وڵاتە فرەنەتەوە و فرەزمانەکاندا لە دەستووردا جێگیر دەکرێن، وەک زمانی فەرمی دانیان پێدادەنرێت. وەکوو (وڵاتی کەنەدا، وڵاتی هیند،...هتد)، دەبێت زمانێکی هاوبەش و ستانداردبێت. (لويس جان كالفي، ت: محمد يحياتن، ٢٠٠٩: ٤٠)

٣- زمانە خۆجێییەکان یان ناوچەییەکان: ئەو زمانانەن کە لە ناوچە جیا جیاکانی وڵاتێکی دیاریکراودا بەکاردەهێنرێن، وەکوو یاسای زمانە خۆجێیەکانی ژمارە (٧٤) لە ساڵی (١٩٣١) کە لە عێراقدا بۆ زمانی کوردی دەرچووە، کە زۆرجار بە ناوی زمانی کەمینەکان ناودەنرێن.(طارق جامباز، ٢٠٠٧، ٣-٤) هەروەها لە دەستووری وڵاتی ئێرانیش بەهەمان شێوە زمانی کوردی لە بواری ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن لە ناوچەکوردییەکان دانپێدانراوە.

٤- زمانی میری هاوبەش: بەو زمانە دەوترێت کە شان بەشانی زمانێکی تری فەرمی و نیشتمانی بەکاربێت، وەک فەڕەنسی و ئینگلیزی لە کامیرۆن و ئینگلیزی و ئوردوو لە هیند.

٥- زمانی هاندراو: ئەو زمانەیە کە هەرچەندە پلەی فەرمی و نیشتمانی و ناوچەیی نییە، دەزگاکانی ڕاگەیاندن کەڵکی لێوەردەگرن و لە دیدار و چاوپێکەوتن و هەندێ بەرنامەی ڕادیۆ و تەلەفیزیۆندا بەکاریدەهێنن.

٦- زمانی قەدەغەکراو: ئەو زمانەیە کە میری دانی پێدانانێت و حەزناکات بەکاربێت و هەوڵی ئەوەش دەدات نەهێڵێت قسەی پێبکرێت بە تایبەتی لە شوێنە گشتییەکاندا وەک زمانی کوردی لە تورکیا. (محەمەد مەعروف فەتاح، ٢٠١٠: ١٥٨- ١٥٩) .

ئەمجۆرە پۆلێنانە بۆ زمانان لە دەستوور و یاساکانی وڵاتاندا بەدی دەکرێن، بەڵام مەرج نییە لە دەستووری هەموو وڵاتاندا سەرجەم ئەم پۆلێنانە ئاماژەیان پێکرابن، بەجۆرێک لە هەندێکیان ڕەنگە تەنیا زمانە فەرمییەکان دەستنیشان کرابن، یان نیشتمانی و فەرمی، و هەندێکجار تەنیا ئاماژە بە زمانێکی دەوڵەتی دەکرێت، بەبێ ناوهێنانی هیچ یەکێک لەم پۆلێنانەی سەرەوە.

هەرچەندە دەسەڵاتدارانی هەندێک لە وڵاتان هەندێکجار بە پێی جۆری سیستەمی حکومڕانیان، ڕەنگرێژی ئەم پۆلێنانە لە دەستووی وڵاتانیاندا دەکەن. واتە ئەم پۆلێنانە پەیوەست دەبن بە جۆری سیستەمی حکومڕانی، کە دەسەڵاتداران لە وڵاتدا پەیڕەوی دەکەن، بەشێوەیەک ئەگەر سیستەمی حوکمڕانیان لەسەر بنەمای دیموکراسی بێت، ئەوا مافی زمانی بۆ سەرجەم زمانانی پێکهاتەکان لە دەستوورەکەیاندا جێگیر دەکەن، بەپێچەوانەشەوە، ئەگەر سیستەمی حوکمڕانی لەسەر بنەمای دیکتاتۆری بێت، مافی زمانی نەتەوەی سەردەست جێگیر دەکات، و سنووری چالاکییە زمانییەکانی زمانانی دیکەش بەرتەسک دەکاتەوە.

کەواتە، دەستووری وڵاتان و یاسای زمان لەوڵاتاندا جیاوازن، ئەم جیاوازیەش لەوە سەرچاوە دەگرێت، کە سیستەمی حکومرانی وڵاتان جیاوازە، ئەمەش دەریدەخات کە بایەخی زمان لای هەندێک وڵات لە هەندێک وڵاتی تر جیاوازە، هەروەها ئەو ڕاستیەش دەردەخات کە پیادەکردنی بنەماکانی مافی پێکهات و نەتەوەکان لە بەکارهێنانی زمان جیاوازە، کە ئەمەش وا دەکات پێگەی زمانان بەگوێرەی سیستەمی حوکمڕانی وڵاتان بگۆڕێت.

٣-٣: کۆڵەگەکانی سیاسەتی زمان

هەبوونی سیاسەتی زمان پێویستی بە ژینگەیەک هەیە، کە لە پەیوەندیی زمانەوانی و نا زمانەوانی پێکهاتبێت، هەروەها لێکۆڵینەوەی سیاسەتی زمان وابەستەیە بە سروشتی ژینگەی زمانەوانی و نازمانەوانی، چونکە سیاسەتی زمان گرنگی بە زمانەکانی دەوروبەری خۆی و ئەرکەکانی و ئاستەکانی دەدات، هەروەها گرنگی بە ژمارەی ئەو کەسانەی دەدات، کە بەم زمانە قسە دەکەن، لەگەڵ جۆری ناسنامەکانیان، هەروەها گرنگیش بە باری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی پەیوەندار دەدات.(محمد غاليم،٢٠١٣، ٣١٨- ٣١٩) چونکە زمان وێنەیەکە بۆ ژیانی کەلتووری و شارستانی

کۆمەڵگە، کاتێک ئەو وێنە کەلتووری و شارستانییە پێش دەکەوێت، ئەوسا زمانیش لەگەڵیدا پێش دەکەوێت، کاتێکیش کۆمەڵگە تێکدەچێت، زمانیش لەگەڵیدا تێکدەچێت، کەواتە زمان لەم ڕەهەندەدا، پابەندە بە سروشتی ئەو ڕەوتە کەلتووری و شارستانیەی تیایدا سەریهەڵداوە، ئەمە جگە لەوەی دیاردەکانی ڕەنگدانەوەی سیستەمی فیکری سیاسی و ئابووریە.(نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، ٢٠١٥: ٢٦٨- ٢٦٩)

بەم پێیەش تیۆری"سیاسەتی زمان" و مادده بنچینەییەکانی لە پوختەی کارلێکی نێوان ئەم چوار کۆڵەگەییە پێکدێت:

١- کۆمەڵگەیەکی قسەکەر بە زمان.

٢- زمانێک یاخود زمانەکان کەوا تاکەکانی کۆمەڵگە بەهۆیانەوە پەیوەندی بەیەکەوە دەکەن.

٣- دەوڵەت یان هەرێم بە مانا جوگرافیاکەی واتە وڵاتێك یان هەرێمێکی دیاریکراو.

٤- دەسەڵات وەکو دامەزراوەیەکە کە توانای بریارسازی و جێبەجێکرنیانی هەیە.

شێوەی (١): شێوەی کۆڵەگەکانی سیاسەتی زمان دەخاتە ڕوو:

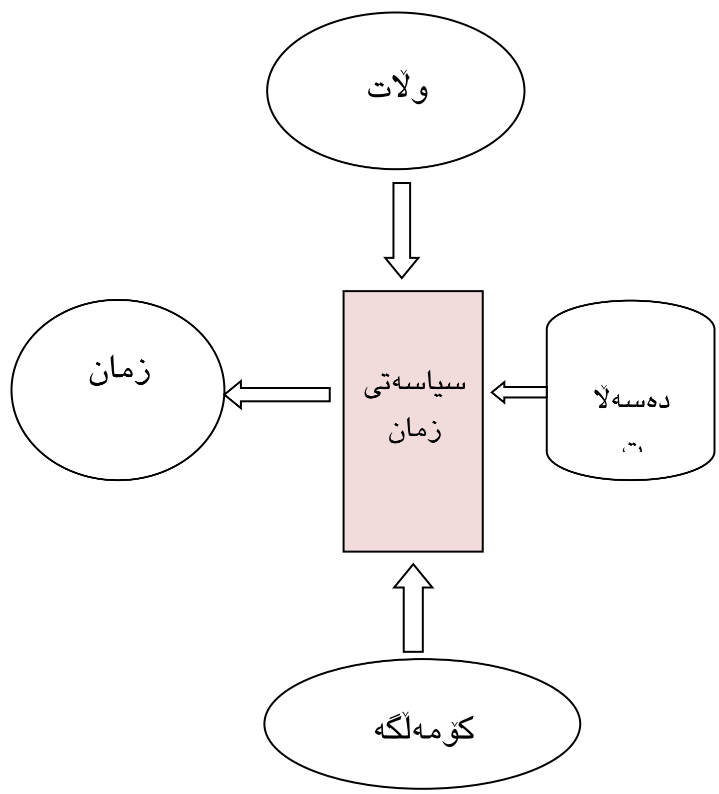

هەر یەک لەو بنچینانە، (وڵات، دەسەڵات، کۆمەڵگە، زمان) کە گرێدراوەی یەکترین، هەموویان بنەمان بۆ داڕشتنی سیاسەتێکی زمانی تۆکمە، کە بە نەبوونی هەریەک لەم بنچینانە، لە ژینگە زمانییەکەدا، ئاستەنگی بۆ داڕشتن وجێگردنی سیاسەتە زمانیەکە دروست دەبێت. هەروەها هەریەک لەم بنچینانەش توخمی سەرەکین بۆ ناسنامەی کەلتووری هەر پێکهاتەیەکی نەتەوەیی، بۆ نموونە هەر وڵاتێک پێناس و ناسنامەیە بۆ تاکەکانی کۆمەڵگە لە وڵاتدا، کە ناسنامەی وڵاتنامە بەهاوڵاتیانی دەبەخشێت، بێگومان سەرچاوەیەکی بەهێزە بۆ دەرکردنی سیاسەتە زمانییەکە، کەبە نیشانەیەک دادەنرێت بۆ هێزی سیاسەتە زمانییەکە و هەروەها بۆ سروشتی و سیفەتە دانپێدانراوەکانی لە نێو قەوارەیەکی نیشتمانی دیاریکراودا. یاسادانان و سیاسەتەکان لەسەر ئاستی نیشتمانیدا کەوا لەلایەن لوتکەی هەرەمی دەسەڵاتەوە دەردەکرێن، جیاوازە لەو یاسادانان و سیاسەتانەی کەوا لەلایەن چەند یەکەیەکی کارگێری سنووردارەوە دەردەکرێن. کەواتە سەرچاوەی دەرکردنی سیاسەتە زمانییەکە بە لایەنێکی گرنگ دادەنرێت بۆ درککردنی هێزەکەی و ئەو لایەنەی لە پشتیەوە دەوەستێت. (محمود بن عبدالله المحمود، ٢٠١٨، ١١٣) هەروەها زمانیش ناسنامەیە بۆ تاکەکانی کۆمەڵگە و هیچ کۆمەڵگەیەک نییە بەبێ زمان، و زمانی بێ کۆمەڵیش بوونی نییە، بۆیە هەموو سیاسەتێکی زمانی کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو و ژینگەی زمانی دیاریکراو دەکاتە ئامانج، هەروەها یەکێک لە بنەما بنچینەکان بۆ بیناکردنی سیاسەتێکی زمانی یاخود شیکردنەوەی سیاسەتێکی لە ئارادابوو، تێگەیشتنی تەواوە لە ڕەوتی کۆمەڵگەییەوە و، هەروەها ئەو هێزەی کەوا حوکمی کۆمەڵگەکە دەکات. (محمود بن عبدالله المحمود، ٢٠١٨، ١١٤) سەبارەت بە دەسەڵاتێش هۆکارە بۆ مانەوەی وڵات و زمان و کۆمەڵگە، لەبەرئەوەی هەرکات نەتەوەیەکی خاوەن دەسەڵاتی بەهێزت هەبێت، لە ڕووی (سیاسی و ئابووری و سەربازی و ڕۆشنبیری و زانستی،....هتد)، ئەوکاتە زمانێکی بەهێز و وڵاتێکی خاوەن سەروەریت دەبێت، هاوکات کۆمەڵگەیەکی ئارام و گەشەسەندوشت لە هەموو بوارێکدا دەبێت، کە دواجار کاریگەری ئەرێنی بۆ گەشەی زمان دەبێت، هەروەها هەموو ئەمانەش وادەکەن، زمانێکی نیشتمانی و گەشەسەندو و بڵاو و پاراو بێتە ئارا، بەپێچەوانەکەشی ڕاستە، چونکە ئەگەر دەسەڵاتێک نەبێت، بۆ جێبەجێکردنی یاسا و بەند و بڕگەکانی سیاسەتە زمانییەکە، ئەوا سیاسەتە زمانییەکە وەکو مەرەکەبی سەر کاغەز دەبێت و هیچ ڕۆڵێکی ئەرێنی ناگێرێت. (قەیس کاکل تۆفیق، ٢٠٠٧: ٢٦). واتە دەسەڵاتی بەهێز دەتوانێت چۆنی بوێت، ڕەوشی زمان بەو ئاراستەیە ببات. تەنانەت دەتوانێت زمانێکی مردوو زیندوو بکاتەوە و پێگەی زمانی باڵای لە ڕووی یاسایی و دەستووری پێبدات. بۆ نموونە، (زمانی عیبری) کە زمانێکی سەر بە خێزانە زمانی سامییە، لە سەدەی دووەمی پێش زاییندا زمانێکی مردوبوو، بەڵام لە هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا وەک زمانێکی گشتی بەرکار زیندوکراوەتەوە. ئێستاش وەک یەکێک لە دوو زمانە فەرمییەکەی ناو ئیسرائیل بەکاردەهێنرێت. (بێرنارد کەمرێ و ئەوانی دیکە، ٢٠٠٧: ٩٠) ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە دەسەڵاتێکی بەهێزی لە پشتەوە بووە و پێگەیەکی جوگرافی هەیە، هەروەها زمانێکی تۆمارکراوی ناو نووسین و کتێبەکان بوو.

٤-٣: قۆناغەکانی دانانی سیاسەتی زمان

لە چەند خاڵێکدا قۆناغەکانی دانانی سیاسەتی زمان دیاریدەکەین:

١-کۆکردنەوەی زانیاری لەبارەی ژمارەی زمانەکان، و شیکردنەوەیان لە ڕووی ژمارەی زار و شێوەزارەکانیان، دیاریکردنی ژمارەی قسەپێکەرانیان و سنووری جوگرافی هەریەک لە زار و زمانەکان، هەروەها دیاریکردنی ژێرخانی بوارەکانی

بەکارهێنانی هەریەک لە زار و زمانەکان بۆ ئەوەی ڕەنگڕێژی سیاسەتە زمانیەکەی لەسەر بکرێت.

٢- قۆناغی درککردن بە کێشە لە زماندا، لەم قۆناغەدا دەستنیشانی کێشەی زمانێک بۆ ئەوەی لە هەر بوارێکی ژیانی کۆمەڵایەتی بەکار بێت، درکی پێدەکرێت،کە گرفت بۆ دەوڵەت و دەسەڵات دروست دەکات.(لویس جان کالفي، ت: حسن حمزة، ٢٠٠٨: ٢٢٠)

٣- قۆناغی هەڵبژاردن: لەم قۆناغەدا، ئەگەر وڵات فرەزمان بێت، زمانێک یان چەند زمانێک هەڵدەبژێرێت، هەروەها ئەگەر وڵات تاک زمانی بێت، زارێک لە نێو زارەکانی زمانەکەدا، بە زمانی فەرمی و ستاندارد هەڵدەبژێرێت، ئەم هەڵبژاردنەش پشت بە هەڵوێستی سیاسی دەبەستێت و زۆرجار هەڵبژاردنەکە لە هەڵسەنگاندنی زمانەوانی دوورە.

٤- قۆناغی دەرکردنی بڕیارێکی سیاسی سەپاو، ئەمەش بەهۆی پشت بەستن بەو دەقانەوە دەبێت، کە لە دەستووری وڵاتدا هاتوون، کە بریتییە لەوەی کە زمانی فەرمی لەسەرجەم جومگەکانی ژیاندا بەکاردێت، بڕیارە سیاسیەکەی لەلایەن دەسەڵاتی باڵای وڵاتەوە دراوە، ئەو بڕیارەی کە ئەوە دەسەپێنێت کە دەبێت زمانی نیشتمانی سیفەتی فەرمی وەربگرێت لەسەرجەم بوارە زیندەگییەکانی وڵات(بازرگانی، فێرکردن، ڕاگەیاندن، مامەڵە کەسیەکان)(محمود احمد السيد، ٢٠١٣: ٦٦).

٥- قۆناغی یاسادانان: بریتییە لەو یاسا و ڕێنمانەی کەوا ئەنجوومەنی یاسادانان لە وڵاتدا دایان دەنێت، هەروەها ئەو پۆستەرانەشی کەوا ڕاڤەیان دەکات، هەروەها ئەو یاساو ڕێنماییانەش کەوا لە دامەزراوە و بەڕێوەبەرایەتییەکانی دەوڵەتەوە دەردەچن. یاسادانانەکانی زمانەوانیش لە ژمارەیەک لە وڵاتە هاوچەرخەکان چەند شێوەیەک وەردەگرن، لەوانە دەرکردنی (یاساکانی زمان) لە دەوڵەتدا یاخود یاساکانی زمان لە هەرێمێکی دیاریکراودا.(محمود حجازی ، ٢٠٠٨: ٣٩)

٦- قۆناغی جێبەجێکردن: ئەمە لە میانەی دەستەی باڵاوە دەبێت، لەسەرجەم وڵاتاندا، دەبێتە سەرچاوە(مرجع)یێک بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی زمان، بەجۆرێک کە پلانڕێژیەکە لە دوتوێی ستراتیژیەتەکان و بەرنامە گونجاوەکان بۆ دۆخی زمان لە وڵاتدا دەیگرێتە دەست، هەروەها چاودێری دەستەی جێبەجێکردنی سیاسەتەکە لەسەر ئاستی کەتواردا دەکات.(احمد الضبيب،٢٠١٢: ١٩٧ – ١٨٢)

کەواتە، قۆناغە کارەکییەکان، لەسیاسەتی زمانی بەوە دەناسرێن کەوا چەند ئاراستەکردنێک بینا دەکات، و هەروەها چەند چوارچێوەیەکی سەرەکی دادەنێت کە لە میانەیاندا کردار و جێبەجێکردنەکان و دەستپێشخەریەکان(پلانی زمان) دەردەچن؛ ئەمەش بەمەبەستی وێناکردنی سیاسەتە زمانییەکە لەسەر زەمینی کەتواردا. هەروەها یەکێک لە لایەنە گرنگەکانی بینای سیاسەتی زمانی و هەڵسەنگاندنی، بریتییە لە لێکۆڵینەوەی پلانی زمانی هاوڕێ لەگەڵ سیاسەتە زمانییەکە، کە ئامانجەکەی گۆڕینی سیاسەتە زمانییەکەیە بۆ چەند جێبەجێکردنێکی کرداری.(محمود بن عبدالله المحمود، ٢٠١٨، ١١٣)

جگە لەمانەش، لەبەرئەوەی سیاسەتی زمان ڕەهەندی زمانەوانی، کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابووریشی هەیە، لە کاتی داڕشتنی سیاسەتە زمانییەکە پێویستە ڕەچاوی ئەو ڕەهەندانەش بکرێت، بۆ ئەوەی بە ئاسانی بتوانرێت سیاسەتە زمانییەکە بخرێتە بواری جێبەجێکردن و هیچ بەربەست و لەمپەرێکی بۆ دروست نەبێت. چونکە سیاسەتی زمان بۆ کۆمەڵ دادەنرێت، بەبێ ڕەچاوکردنی تاکەکانی کۆمەڵ هیچ سوودێک ناگەیێنێت، هەروەها بەبێ دەستەبەرکردنی بودجە و دارایی پێویست سیاسەتە زمانییەکە تەنیا وەک مەرەکەبی سەرکاغەز دەمێنێتەوە. واتە، سیاسەتی زمان بەبێ بوونی دارایی پێویست جێبەجێکردنی ئەستەمە، و دابینکردنی بوودجەی پێویست ئەرکێکی لە پێشینەی هەنگاوەکانی جێبەجێکردن و سەرخستنی سیاسەتە زمانییەکەیە، هەروەها نیشانەی بایەخپێدانی حکومەت و دامەزراوەکانیشە بە زمان و سیاسەتەکەی.

٣-٥: بوارەکانی سیاسەتی زمان

لە هەر کۆمەڵگەیەکدا، بە فەرمیکردنی زمان بەرهەمی بەکارهێنانی زمانە، لە زمانی نووسین و خوێندنەوە و قسەکردندا، بە تایبەتی لە شوێنی فەرمی وەکوو قوتابخانە و پەرلەمان و ئامرازەکانی ڕاگەیاندنی جەماوەری وەکوو ڕادیۆ و تەلەفزیۆن. بەفەرمیکردنی زارێک لە زارەکانی زمان وەکو زمانێکی ستاندارد، پەیوەندی نێوان زارەکان دەگۆڕێت و دەسەڵات دەدات بەو زارەی کە بەفەرمی دەکرێت، هەروەها پەیوەندی زمانەکە لەگەڵ زمانەکانی دیکەش دەگۆڕێت. (ئەمیر حەسەن پوور، ٢٠١٥: ٨٣- ٨٤) بەمەش بوارەکانی بەکارهێنانی زمان لە بوارە جیا جیاکان فراوانتر دەبن، لەبەرئەوەی دەسەڵاتی زمانەکە لە ڕووی پێگەی یاسایی و دەستووری بەهێز دەبێت، ئەمانەش وا دەکەن، یاساکانی زمان بارودۆخی زمانی فەرمی لە نێو کۆمەڵێک بواردا دیاری بکەن، لەوانە:

١ - بواری ڕاگەیاندن: لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بیستراو و بینراو وخوێنراو، ماڵپەڕە ئەلکترۆنییەکان، زمانی فەرمی پەیرەو بکرێت، جا کارەکە چ پەیوەندی بە هەواڵ و زانیارییەوە هەبێت، یاخود پەیوەندی بە ڕێکاکانی ڕیکلامکردنەوە هەبێت، بە تایبەتی لە کەناڵە سەرتاسەرییەکان.

٢- بواری پەروەردە و فێرکردن: تیایدا پایەی زمانی فەرمی و نیشتمانی و پایەی زمانەکانی دیکە لە نێو کەرتی فێرکردندا لە سەرجەم قۆناغەکانی خوێندنی بەرایی و خوێندنی باڵادا دیاردەکرێن.

٢- کارگێڕی و دادوەری: زمانی فەرمی لە نێو مامەڵەکانی فەرمانگە حکومیەکان و نامە گۆڕینەوەکانیدا لەسەرجەم دامەرزاروەکانی کارگێڕی و دادوەرییەکان پیادە دەکات.

٤- بواری ئابووری و بازرگانی: کەلوپەلە هاوردە و نێردراوەکان، بۆندە بازرگانییەکان، مامەڵە ئابورییەکان، دراو، پوڵ و ڕەسمە ئابوری و داراییەکان، باج و ڕسووماتەکان، تابلۆی ئوتومبێلەکان، ... هتد، زمانی فەرمی تێدا بەکاربهێنرێت.

٥- بازاڕی و شوێنکار: بەکارهێنانی زمانی فەرمی لەسەر تابلۆی شوێنکار و بازار و شەقام و دوکان و قوتابخانە و نەخۆشخانە ئەهلییەکان و نێودەوڵەتیەکان و لە ڕیکلام و پڕوپاگەندەکان، کە بۆ کاڵاکان دەکرێن.

٦ - بواری مامەڵە یاساییەکان: سەرجەم گرێبەست و ڕێککەوتنەکان بە زمانی فەرمی بەڕێوەبچن، جا چ گرێبەستەکانی کار یاخود گرێبەستە بازرگانیەکان بن.(احمد الضبيب، ٢٠١٢ : ١٩٧ – ١٩٨) تەواوی ئەم خاڵانە و هیتریش پیوستە لە یاسای زماندا جێگیربکرێن، کە هەنگاوی دوای سیاسەت و پلانی زمانە.

نەک هەر ئەوەندەش، بەڵکو دەسەڵاتی دادوەری دیاریکردنی مافە زمانیەکان بۆ کەمینە و، لایەنەکانی جێبەجێکردن و دیاریکردنی دەسەڵاتی تایبەت بە

پلانی زمان و بەدواداچوونی جێبەجێکردنەکە دەگرێتە دەست.(محمود حجازی، ٢٠٠٨: ٣٩)

کەواتە، لێرەدا گرنگە کە بە ئامانجگیراوەکان بزانین کێن، لەبەرئەوەی لە هەموو سیاسەتێکی زمانیی چینێکی دیاریکراو بە ئامانجدەگرێت یاخود دۆخێکی زمانی لە نێو ڕەوتێکی دیاریکراو دەکاتە ئامانج، هەروەها ناسینی چین و توێژە بە ئامانجگیراوەکە و تایبەتمەندییەکانی یارمەتیدەر دەبێت لە بیناکردنی سیاسەتێکی کارا، هەروەک چۆن یارمەتیدەر دەبێت بۆ تێگەیشتن لەو سیاسەتەی کە هەیە.

ئەنجام

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەماندا، دوای بە دیارخستنی لایەنە تیۆرییەکانی سیاسەتی زمان، گەیشتینە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە، کە بنەمای بنچینەیین بۆ دانان و شیکردنەوەی هەر زمانێک:

یەکەم: سەرچاوەی سیاسەتە زمانییەکە، مەبەست لایەنی دەرکردنی سیاسەتە زمانییەکەیە، کەبە نیشانەیەک دادەنرێت بۆ هێزی سیاسەتە زمانییەکە و هەروەها بۆ سروشتی و سیفەتە دانپێدانراوەکانی لە نێو قەوارەیەکی نیشتمانی دیاریکراودا. یاسادانان و سیاسەتەکان لەسەر ئاستی نیشتمانیدا کەوا لەلایەن لوتکەی هەرەمی دەسەڵاتەوە دەردەکرێن، جیاوازە لەو یاسادانان و سیاسەتانەی کەوا لەلایەن چەند یەکەیەکی کارگێری سنووردارەوە دەردەکرێن.

دووەم: بە ئامانجگیراوەکان، لە هەموو سیاسەتێکی زمانیی چینێکی دیاریکراو بە ئامانجدەگرێت یاخود دۆخێکی زمانی لە نێو ڕەوتێکی دیاریکراو دەکاتە ئامانج، هەروەها ناسینی چین و توێژە بە ئامانجگیراوەکە و تایبەتمەندییەکانی یارمەتیدەر دەبێت لە بیناکردنی سیاسەتێکی کارا.

سێیەم: ئامانجەکانی سیاسەتە زمانییەکە، لەو ئامانجانەوە دەست بە دەرچوون دەکات کەوا دەیەوێت بەدییان بهێنێت، پاشانیش هەر دەبێت دیدگایەکی ڕۆشنیش هەبێت بۆ دیاریکردنی چەند ئامانجێکی ورد بۆ سیاسەتە زمانییەکە.

چوارەم: کردارەکان، سیاسەتی زمانی بەوە دەناسرێت کەوا چەند ئاراستەکردنێک بینا دەکات، یەکێک لە لایەنە گرنگەکانی بینای سیاسەتی زمانی و هەڵسەنگاندنی، بریتییە لە لێکۆڵینەوەی پلانی زمانی هاوڕێ لەگەڵ سیاسەتە زمانییەکە، کە ئامانجەکەی گۆڕینی سیاسەتە زمانییەکەیە بۆ چەند جێبەجێکردنێکی کرداری.

پێنجەم: بیروباوەڕەکان(ئایدیۆلۆژیاکان)، هەموو سیاسەتێکی زمانی لەسەر چەند بیروباوەڕێک یاخود لەسەر چەند ئایدیۆلۆژیایەک بینادەکرێت.

شەشەم: ڕەوتی مێژوویی و کۆمەڵگەیی، هەموو سیاسەتێکی زمانەیی کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو و ژینگەی زمانی دیاریکراو دەکاتە ئامانج، هەروەها یەکێک لە بنەما بنچینەکان بۆ بیناکردنی سیاسەتێکی زمانی یاخود شیکردنەوەی سیاسەتێکی لە ئارادابوو، تێگەیشتنی تەواوە لە ڕەوتی کۆمەڵگەییەوە و، هەروەها ئەو هێزەی کەوا حوکمی کۆمەڵگەکە دەکات.

لستی سەرچاوە

یەکەم : سەرچاوە بە زمانی کوردی

١- ئەمیرحەسەن پوور(٢٠١٥)، سەدەیێک خەبات لە پێناوی زمانی کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی.

٢- ئومێد بەرزان برزۆ(٢٠١٦)، پلانی زمانی و ئاسایشی زمانی نەتەوەیی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە(٥٠)، بەشی B

٣- دارا حەمید محەمەد(٢٠١٦)، زمانی کوردی لە نێوان سیاسەتی زمان و پلانی زماندا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە(٥٠)، ئایاری/ ٢٠١٦، بەشی B .

٤- تاریق جامباز(٢٠١٤) ، بونی نەتەوە و سیاسەتی زمان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٥- تارق جامباز(٢٠١١)،زمانپارێزی سیاسەتی زمان کوردی لە هەرێمی کوردستاندا،گ. ئەکادیمیا، ژ(١٩)، هەولێر.

٦- طارق جامباز(٢٠٠٧)، یاسای زمانە فەرمییەکان لە چەند وڵاتێکی فرەزماندا، و: مەجید ئاسنگەر، چاپی یەکەم ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٧- حوسین یەعقوبی(٢٠٠٧)، زمان و وەرگێران وپەیوەندیی کولتوورەکان ،و:ئیسماعیل زارعی ، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.

٨- سەلام ناوخۆش(٢٠١٠)، ستاندەربوونی زمانی کوردی لە نێوان سیاسەت و سیاسەت زمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.

٩- فەرهاد شاکەلی(٢٠١١)، زمانی کوردی لە ئاستانەی سەردەمێکی تازەدا، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس ، هەولێر.

١٠- قیس کاکل تۆفیق (د) (٢٠٠٧)، ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.

١١- محەمەد مەحوی و شاخەوان جلال(٢٠١٤)،گۆڤاری زانکۆی سلێمانی،ژمارە(٤٥)، بەشی B.

١٢- محەمد مەعروف فتاح(٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی شێروان حسێن خۆشناو وشێروان میرزا قادر،چ ١، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریان، هەولێر.

١٣- نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(٢٠١٨)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(٤١)، هەولێر.

١٤- نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد(٢٠١٥)، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، چاپی یەکەم،چاپخانەی تاران، لەبڵاوکراوەکانی ناوەندی غەزەلنووس.

١٥- یوسف شەریف سەعید(٢٠١٣)، زمانی زگماک، فێرکردنی زمانی دایک و ناسنامەی نەتەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

دووەم: سەرچاوە بە زمانی عەرەبی

١٦- أحمد عزوز (2012)، التخطيط اللغوي و المصطلحات المحايثة، أعمال الملتقى حول: التخطيط اللغوي، جامعةوهران،ج1، الجزائر.

١٧- احمد الضبيب(٢٠١٢)، المحور الثاني: السياسةاللغوية، في: لنهض بلغاتنا- مشروع لاستشراف مستقبل اللغة العربية ،موسسة الفكر العربي، لبنان.

١٨- دربال بلال(2015)، السياسة اللغوية المفهوم والأثر، مجلة المخبر، أبحاث في اللغة العربية والأدب الجزائري، جامعة بسكرة، الجزائر.

١٩- روبرت ل كوبر(٢٠٠٦)، التخطيط اللغوي والتغير الاجتماعي،ت: خليفة ابوبكر الاسود، اصدار مجلس الثقافة العام، ليبيا.

٢٠- عبدالقادر الفاسي الفهري(٢٠١٣)، السياسة اللغوية في بلاد العربية، دار الكتب الجديد المتحدة، الجزائر.
٢١- عمر بورنان(2009)، تخطيط السياسة اللغوية، مجلةاللغة الأم، دار هومة، الجزائر.
٢٢- ثامر كامل محمحد الخزرجي(٢٠٠٤)، النظم السياسية الحديثة و السياسات العامة، الطبعة الاولى، منتدى سور الازبكية، عمان – اردن.
٢٣- لويس جان كالفي(٢٠٠٨) ،حرب اللغات السياسة اللغوية، ت: حسن حمزة(د)، مراجعة سلام بزي- حمزة، المنظمة العربية لترجمة،الطبعة الاولى،بيروت.
٢٤- لويس جان كالفي(٢٠٠٩)، السياسات اللغوية ، ت:محمد يحياتن، دار العربية للعلوم ناشرون، بيروت.
٢٥- محمد غاليم(٢٠١٣)، اللغة والهوية في ضوء النظرية السياسية، في اللغة والهوية في الوطن العربي، المركز العربى للابحاث و دراسة السياسيات، قطر.
٢٦- محمد عفيف الدين دمياطي(٢٠١٧)، مدخل الى علم اللغة الاجتماعي، الطبعة الثانية، مكتب الناشر مكتبة لسان عربي للنشر و التوزيع ، اندونيسيا.
٢٧- محمود احمد السيد (٢٠١٣)، الهويةواللغة التعليم، الطبعةالاولى، مطابع نقابة المعلمين، دمشق.
٢٨- محمود حجازى(٢٠٠٨)، روية مجتمعية من اجل سياسة لغوية، في :مجمع اللغة العربية ،ج ١١٢، القاهرة.
٢٩- محمود بن عبدالله المحمود(٢٠١٨)، اتجاهات حديثة في اللغويات التطبيقية، الطبعة الاولى، دار وجوه للنشر و التوزيع، المملكة العربية السعودية.
٣٠- هادي نهر لعيبي(٢٠٠٩)، اللسانيات الاجتماعية عند العرب، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، عمان.
٣١- هدسون(١٩٩٠)، علم اللغة الاجتماعي، ت:محمود عياد(د)، عالم الكتب، الطبعه الثانية،القاهرة.
٣٢- هدى الصيفى(٢٠١٥)، علاقة السياسة اللغوية بالتخطيط اللغوي(دراسة حالات من الوطن العربي)، رسالة ماجستير، كلية الاداب و العلوم، جامعة قطر..

سێیەم: سەرچاوە بە زمانی ئینگلیزی:
33 - David Cassels Johnson, 1999, Language policy, printed and bound by CPI Group(UK) Ltd, croydon.
34- David Crystal (2003), A Dictionary of Linguistics&phonetics, Biackwell.
35- Kaplan, Robert B. and Richard B. Baldauf. 2003. Language and languag-inEeducation planning in the Pacific basin. Dordrecht: Kluwer Academic Publications.